

DE OPLOSSING

Een onderwijsproject over fascisme

onderwijspraktijk

De afdeling Vorming en Onderwijs van de Anne Frank Stichting en de rocktheatergroep Werk in Uitvoering ontwikkelden samen een onderwijsproject Jongeren en Fascisme. Het project is gericht op lbo en mavo. Het materiaal (een film en lessen) is op zo'n honderd scholen gebruikt inmiddels.

Oda de Graaf beschrijft in haar artikel hoe het project in elkaar zit en hoe ermee gewerkt kan worden. Ook geeft ze de reacties van leerlingen en leerkrachten op het project weer.

In 1981 gingen de afdeling Vorming en Onderwijs van de Anne Frank Stichting en de rocktheatergroep Werk in Uitvoering samenwerken om een onderwijsproject Jongeren en Fascisme te ontwikkelen. Fascisme werd gekozen vanwege de toenemende actualiteit van het thema: Er bleek in het onderwijs grote behoefte aan materiaal hierover te bestaan.

Tijdens de drie jaar van de samenwerking werd er gewerkt aan het opzetten van lessen en een muziektheaterproductie over dit thema. Samen met leerkrachten uit het lbo-, bbo- en mavo-onderwijs werd het materiaal getest en bijgesteld. De muziektheaterproductie van Werk in Uitvoering werd op een honderdtal scholen gespeeld. September 1983 kon het project gepresenteerd worden. Het bestaat uit een lessenboek (AFSchrift 7) met daarin zowel leerlingen- als leerkrachtenmateriaal, een boekje met achtergrondartikelen voor leerkrachten over ervaringen met de verschillende

onderdelen van het project en aanvullende informatie bij het thema en de speelfilm De Oplossing.

Omdat Werk in Uitvoering zijn theaterproductie niet meer kon spelen is er gezocht naar middelen om deze voorstelling vast te leggen. Dankzij subsidies van O&W en WVC kon de muziektheaterproductie verfilmd worden. De bedoeling van het onderwijsproject is tenslotte dat de lessen en de film een geïntegreerd geheel blijven. Door middel van lessen worden de leerlingen op de film voorbereid, de film zelf maakt het thema fascisme voor leerlingen herkenbaar in onze tijd.¹

Inmiddels is de film, in samenhang met de lessen, op zo'n honderd scholen vertoond. Over de uitvoering van het project zijn in de loop der tijd gegevens verzameld. Zo werden na afloop van het project leerlingen geïnterviewd.

Dit gebeurde ook met een aantal leerkrachten die aan cursussen over het project deelnamen en een

beroep op begeleiding konden doen. Een onderzoeksgroep van de Universiteit van Utrecht nam bij een duizendtal leerlingen vragenlijsten af over de film *De Oplossing*. Zij wilden het effect van de film bij de leerlingen meten. De uitslag van deze gegevens heeft de Anne Frank Stichting niet aan het twijfelen gebracht: we zijn nog steeds van mening dat *De Oplossing*, zeker op scholen, niet los van lessen er omheen vertoond kan worden. Hoe 'aantrekkelijk' de film op zichzelf ook kan zijn.

In dit artikel beschrijf ik de reacties van leerlingen en leerkrachten op het project Jongeren en Fascisme. Maar eerst geef ik aan hoe het project in elkaar zit en hoe ermee gewerkt kan worden.

Waaruit bestaat het project Jongeren en Fascisme?

De onderdelen van het project vormen een geheel, omdat de lessen en de film elkaar op essentiële onderdelen aanvullen. De lessen bestaan uit drie lessenseries. Ze behandelen in grote lijnen dezelfde problematiek, maar dan ieder vanuit een specifieke invalshoek.

1 De lessenserie *Fascisme en Meisjes* met verwijzingen naar de positie van vrouwen en meisjes onder het fascisme.

2 De lessenserie *Crisis en Fascisme* met verwijzingen hoe jongeren de crisis beleven.

3 De lessenserie *Slachtoffers van Fascisme* met verwijzing naar mensen die in het verleden en heden door fascistische tot slachtoffers werden/worden gemaakt.

In alle lessenseries spelen gebeurtenissen uit het verleden een bepaalde rol. Deze kunnen voor leerlingen exemplarisch werken: ze zien waartoe 'fascisme aan de macht' kan leiden. In zekere zin is de benadering van het thema afstandelijk. Niet de eigen opvattingen, ideeën van leerlingen staan centraal maar de gevolgen van het fascisme aan de macht. Deze opzet is bewust gekozen omdat in een paar lessen opvattingen van jongeren, die emotioneel geworteld zijn, niet in één klap te veranderen zijn. Op grond van onze inschatting wat leerlingen met fascisme en fascistische ontwikkelingen te maken hebben is gekozen voor de volgende algemene doelstelling van het project:

Leerlingen herkennen fascistische bewegingen en partijen en wijzen die af. Ze doen dat op basis van 'fascisme aan de macht' en op basis van informatie over de wijze waarop fascistische bewegin-

gen aanhang proberen te verwerven.

De film *De Oplossing* zorgt ervoor dat de leerlingen persoonlijk bij het thema betrokken raken en zich gaan afvragen wat zij er zelf mee te maken hebben.²

Er is in het verhaal heel bewust gekozen voor een einde zonder happy-end; zonder een duidelijk perspectief. Het is de bedoeling dat de toeschouwers dit voor zichzelf zoeken en nadenken hoe zij gehandeld zouden hebben. Vandaar dat er voor een verwerkingsvorm van de film is gekozen. In een soort rechtbankspel, dat volgt na de film, denken de leerlingen na over hun persoonlijke stellingname en kunnen zij hun reacties op het gebeuren in de film kwijt.

Om het project een goede kans van slagen te geven, is een aantal voorwaarden van belang.

Voorwaarden voor het laten welslagen van het project

Integratie van de film in de lessen

Zoals gezegd is de integratie van de film en de lessen de belangrijkste voorwaarde. Ook al gaan de lessen over gebeurtenissen uit het dagelijkse leven, dan nog zijn er voldoende ontsnapingsmogelijkheden om te denken 'ja, maar dat heeft niks met mij te maken' of 'ik wil er niks mee te maken krijgen'. Wat in de film *De Oplossing* gebeurt kunnen leerlingen op hun dagelijkse situatie betrekken. Iedereen kan erover meepraten.

Wanneer de film buiten het verband van de lessen wordt vertoond komt deze onvoldoende tot zijn recht. De film kan dan zelfs op een negatieve manier bevestigend werken: omdat een kader van waaruit de film beoordeeld wordt ontbreekt, hebben leerlingen moeite zowel de anti-fascistische als de fascistische elementen uit de film te halen. In de reacties van leerlingen en leerkrachten kom ik hier nog op terug.

Spel als een belangrijke werkvorm bij het thema fascisme

Het thema raakt aan eigen emoties en denkbeelden van leerlingen. Schriftelijke informatie en 'logische argumentaties' sluiten vaak niet aan bij de emotioneel gefundeerde opvattingen van leerlingen.

Spelvormen bieden daarvoor meer mogelijkheden. In spel moet de leerling zelf handelen en dat zorgt ervoor dat de situatie dicht bij de eigen beleving komt te liggen. Het is niet makkelijk om

je aan het, gespeelde, gebeuren te onttrekken. Vaak vinden leerlingen, als ze over de eerste drempel zijn, het leuk om te spelen. In het spel kunnen ze hun eigen mening kwijt en hoeven ze deze niet op te schrijven of in een gesprek te vertellen.

Een voorwaarde is wel dat de leerkracht positief tegenover deze werkvormen staat. Om mensen niet af te schrikken zijn de spelvormen in de lessen eenvoudig gehouden.

De houding van de leerkracht bij dit thema

Het project vraagt veel van leerlingen over hun opvattingen, ideeën en stellingname ten aanzien van fascisme. Als leerkracht ben je alleen geloofwaardig als je ook over je eigen stellingname en reacties hebt nagedacht. Daarnaast is het belangrijk je voor te bereiden op mogelijke reacties van leerlingen. Hoe reageer je op eventuele racistische uitspraken of gebeurtenissen in de klas? Hoe creëer je ruimte voor leerlingen om zelf een standpunt te bepalen, zodat zij zich niet vooraf tegen jouw standpunt af gaan zetten?

Het doen van een dergelijk project heeft consequenties voor de manier waarop er met leerlingen wordt omgegaan, ook buiten het thema fascisme. Het heeft consequenties voor de manier waarop de school is georganiseerd, de invulling van lesinhouden, de houding van leerkrachten ten opzichte van elkaar. Een project dat ongelijkwaardigheid tussen mensen probeert te bestrijden is ongelofwaardig wanneer op de eigen school onaanvaardbare situaties van ongelijkwaardigheid bestaan.

Een goede organisatie

Het maakt verschil of een leerkracht alleen of samen met collega's het project uitvoert. Wanneer meerdere leerkrachten zich ermee bezighouden kan het project meer 'diepgang' krijgen. Het is dan bijvoorbeeld mogelijk een projectweek rond het thema te organiseren. Een goede voorbereiding en organisatie is dan een belangrijke voorwaarde. Er moet veel materiaal vermenigvuldigd worden, de film moet besteld en roosters aangepast.

Leerkrachten kunnen zich op bovengenoemde punten samen voorbereiden door deel te nemen aan docentencursussen die de afdeling Vorming en Onderwijs van de Anne Frank Stichting twee maal per jaar organiseert. Ook het achtergrondboekje van AFSchrift 7 bevat hiervoor suggesties.

Hoe reageren leerlingen op het project?

Wanneer leerlingen aan het project beginnen staat het thema fascisme nog ver van hen vandaan. Het is geen thema dat zij zelf gauw zullen uitkiezen om in de lessen maatschappijleer of Nederlands te behandelen. Vaak gaan ze ermee aan de slag omdat de leerkracht het thema voorstelt.

Het begrip fascisme is bij veel leerlingen onbekend of ze verbinden het in hoofdzaak met de Tweede Wereldoorlog. De interesse om met zaken uit het verleden bezig te zijn is niet altijd even groot. Als leerlingen weten dat het project ook ingaat op gebeurtenissen uit deze tijd, kan dat stimulerend werken. Ook het aanbieden van afwisselende werkvormen werkt stimulerend. Zo gingen leerlingen bijvoorbeeld enthousiast op pad om verzetsmensen te interviewen. Ook als er zogenaamde 'gastsprekers' in de klas werden gehaald, bleek dat hun verhalen inspirerend werkten. De afwisseling in geschreven en visueel materiaal is eveneens belangrijk.

Uit interviews met leerlingen en ook uit evaluaties van de lessen zelf, kwamen de meningen van de leerlingen over het project naar voren. Op de vraag: 'Vertel eens wat je van de lessen hebt geleerd' werd bijvoorbeeld geantwoord: *'Ik weet nu wat fascisme is. Daar had ik eigenlijk nooit van gehoord.'*

'Je weet nu dat fascisme er nog steeds is en dat we daar wat tegen moeten doen.'

'Dat fascisten er niet mogen komen.'

'Dat de Centruumpartij een gevaarlijke partij is.'

Natuurlijk zijn er ook minder positieve reacties:

'Ik vond het allemaal veel te lang duren. Twee weken over hetzelfde onderwerp is lang genoeg.'

'Het interesseert me niet. Ik vind het ook een te moeilijk onderwerp.'

'We moesten teveel lezen en schrijven.'

Uit het overgrote deel van de reacties blijkt dat leerlingen het fascisme van vroeger afwijzen. Dat heeft ook te maken met het feit dat dit in het verleden plaatsvond. De gevolgen van 'fascisme aan de macht' zijn zo gruwelijk dat leerlingen zeggen 'dat nooit meer'. Veel moeilijker is het om opvattingen uit deze tijd in dat licht te plaatsen. Leerlingen kunnen fascisme afwijzen en in dezelfde vaart het zondebokmechanisme van deze tijd verwoorden: 'Er zijn teveel buitenlanders hier. Daarom is er zo weinig werk.'

Het project draagt ertoe bij dat leerlingen de zo-

genaamde simpele oplossingen van de Centrum-partij in een bredere context zien. 'Ik was het eerst wel met ze eens, dat de buitenlanders weg moesten. Maar ik zie nu dat dat ook gevaarlijk is, dat idee.' Ze zien dat achter zo'n organisatie meer zit dan het geven van zogenaamd makkelijke oplossingen voor de economische crisis.

Het kijken naar De Oplossing levert hieraan een belangrijke bijdrage.

'De dingen uit de film gebeuren ook echt. Zoals schelden op buitenlanders en leuzen op muren schrijven.'

'Ik heb nu gezien hoe die Polman mensen wint voor z'n partij.'

'Soms doe je wel eens dingen die je niet echt wil. Ik heb nu gezien dat dat gevaarlijk kan zijn.'

'Die Bennie uit de film is eigenlijk maar een meeloper. En Sjoerd luistert nog naar hem ook. Eigenlijk stoken ze mekaar op en dan komt er ellende van.'

'Die Irene had niet weg moeten gaan, want nu was er niemand meer die tegen was.'

Reacties van leerlingen uit etnische groepen

De beperking van het project is dat het gericht is op 'witte' leerlingen, om hen een kader te bieden van waaruit zij een aantal gebeurtenissen uit deze tijd kunnen beoordelen. Voor 'buitenlandse' leerlingen die vaak het slachtoffer zijn van discriminatie en vooroordelen, ligt dat anders. Voor hen is dit project niet in belangrijke mate bedoeld. Om die reden zijn de lessen vaak juist niet gedaan in klassen waar veel 'buitenlandse' leerlingen zitten.

Als er leerlingen van etnische groepen in de klas zitten, is het zaak hen goed op het project voor te bereiden. Dat geldt vooral voor de film. De Oplossing kan voor hen bedreigend werken. Er wordt soms harde taal over 'de buitenlanders' gesproken. Als leerlingen onvoldoende zijn voorbereid, nemen zij deze uitspraken ernstig op en voelen zich soms ook persoonlijk aangevallen. Dat laatste kan ook gebeuren als ze de Nederlandse taal onvoldoende beheersen. Het taalgebruik uit de film speelt hier ook een rol bij. Dat is vaak hard en direct. Het sluit wel aan bij het taalgebruik van Nederlandse jongeren, maar kan bij leerlingen uit etnische groepen afwijzende, zelfs geschokte, reacties oproepen.

Aan het voorkomen van dergelijke reacties kan veel gedaan worden.

Als de leerlingen goed op de bedoelingen van de

lessen en de film zijn voorbereid, is hen dit vaak duidelijk. (Het lesmateriaal bij de film is in het Turks en Marokkaans vertaald.) Leerlingen voelen zich dan vaak juist gesteund in hun strijd tegen discriminatie en racisme.

'Het is wel goed dat ze zien hoe erg het is. En ze snappen dat al dat gescheld heel rot is.'

'Ik ben blij dat ik wist waar de film over ging, anders was ik vast heel kwaad geworden.'

'Iedereen zegt maar dat wij de schuld van alles zijn. Nu zien ze tenminste zelf dat wij daar ook niks aan kunnen doen.'

Het is in dit verband interessant de resultaten te vermelden van een onderzoeksgroep van de Universiteit van Utrecht. Zij wilden nagaan wat het effect van de film bij leerlingen is. Zij stelden hen vragen voor en nadat ze naar de film hadden gekeken. De vragen waren zowel cognitief als emotioneel gericht. In totaal werden 1050 leerlingen ondervraagd van de schooltypen: mbo- en inas-opleiding, mavo, havo en vwo. Op deze scholen waren praktisch geen 'buitenlandse' leerlingen. Helaas zijn er geen leerlingen van een lbo-school ondervraagd. Natuurlijk zijn met zo'n onderzoek alleen algemene tendenzen aan te geven.

Een conclusie is dat leerlingen in het algemeen ongunstiger over de Centruumpartij gaan denken en positiever over 'buitenlanders' en Nederlanders.

Ook bleek er een verschil in de beoordeling van meisjes en jongens. Meisjes veranderden meer in vergelijking met jongens in positieve zin. Ze voelden zich meer emotioneel bij de film betrokken, begrijpen hem beter en nemen de problematiek serieuzer. Meisjes geven ook, desgevraagd, de film een hoger waarderingscijfer dan jongens.

Een algemene tendens is dat, naarmate leerlingen 'rechtser' zijn, zij de film negatiever beoordelen. Leerlingen die de kenmerken van fascisme kennen en herkennen, waarderen de film meer.

Tot slot blijkt dat de leerlingen van de mavo en de inas-opleiding een positiever oordeel over de film geven en de film serieuzer nemen dan de leerlingen uit de andere opleidingen. Positief in de zin van: afwijzen van de Centruumpartij en gunstig over 'buitenlanders' oordelen. Deze laatste groep leerlingen is ook de doelgroep waarop het project Jongeren en Fascisme zich in eerste instantie richtte.³

Leerkrachten over het project

De meeste leerkrachten zijn het er over eens dat het wél wat betekent als je aan dit project begint. Het kost heel wat voorbereidingstijd om je in alle onderdelen te verdiepen. Het lessenboek moet doorgenomen worden en daarna moet een keuze worden gemaakt voor de meest geschikte lessen-serie en bewerkt voor de groep leerlingen die het project gaat volgen. Soms is ook aan de leerkrachten niet alle informatie bekend en is het nodig achtergrondartikelen te lezen.

Met collega's wordt overlegd over de planning van de lessen. De film dient ruim van tevoren te worden besteld en ook het nawerk vereist organisatie.

Leerkrachten die meedoen aan een docentencursus over het project voelen zich wat meer gesteund. Tijdens de cursus kunnen zij zich in de lessen en de verschillende werkvormen verdiepen en sommige daarvan ook al proberen, zoals het rechtbankspel bij de film. Tenslotte worden er tips gegeven hoe een en ander op school te organiseren valt. Ter illustratie een stukje uit een verslag hoe het project op een school verlopen is. De betrokken docente heeft aan de cursus over het project deelgenomen.

1 Wat heb je aan de docentencursus gehad?

Zonder dat had ik zelf geen project gemaakt. Veel praktische tips zijn bruikbaar. Ook het zelf spelen was een hele ervaring, daardoor kan ik nu het spel van leerlingen veel beter begeleiden. De vertoning van de film is ook heel nuttig. Je kunt nu je eigen emoties op de film verwerken en je zo beter op de vertoning op school voorbereiden.

2 Wat betekende het voor de organisatie op school?

Nou, heel veel. Het is eigenlijk voor het eerst dat we zo'n project gezamenlijk uitvoeren. Iedereen moest zich goed voorbereiden en aan een gezamenlijke voorbereiding kom je meestal niet toe. Het thema levert ook veel onderlinge discussie op. De een vindt het heel belangrijk om aandacht aan verschijnselen als racisme en fascisme te geven, de ander is wat huiverig en vraagt zich af of je niet juist reacties van leerlingen versterkt. Het levert toch veel op om daar met je collega's over te praten. De directie heeft het ook van harte toegejuicht om aan dit thema aandacht te besteden. Dat is een belangrijke steun.

3 Wat heb je bij de leerlingen nu bereikt?

In ieder geval dat ze een paar weken intensief met het onderwerp zijn bezig geweest. Hopelijk veroordelen ze elkaar na dit project wat minder gauw en zien ze hoe stom het is om iemand vanwege zijn uiterlijk of afkomst uit een ander land te veroordelen. Veel leerlingen vonden het materiaal interessant. Ook de film. Op de tv zien ze series waar mensen in elkaar geslagen of zelfs vermoord worden. Jongeren zijn aan de meest gruwelijke dingen gewend geraakt. Maar door De Oplossing zijn ze toch flink aan het denken gezet en zien ze waar geweld toe kan leiden.

4 Zou je volgend jaar weer een project doen?

Ja, maar eigenlijk moet je het niet bij zo'n incidenteel project laten. In de maatschappijleerlessen moet je eigenlijk steeds aandacht aan dit onderwerp besteden. Maar veel hangt ook af van je eigen houding. Ik reageer vaak heel fel op discriminerende opmerkingen in de klas. Als leerlingen dat weten, dan valt voor de leerlingen zo'n project veel duidelijker in een algemeen beleid en een algemene houding van de school.

5 Hoe reageerden de 'buitenlandse' leerlingen op het project?

Je merkt dat ze goed voorbereid moeten zijn. Toch zou ik het project niet doen in een klas met veel buitenlandse leerlingen. Het gaat vaak teveel óver hen. Leerlingen moeten zich wel kunnen verweren en er op voorbereid zijn, dat klasgenoten misschien vervelende dingen over 'buitenlanders' zeggen. Maar daar kan je als leerkracht ook heel wat aan doen. De leerlingen die ik had, voelden zich ook gesteund. Nu eens werd op een positieve manier aandacht aan hun positie besteed en werden ze niet meteen in een hoek geduwd.

Er zijn ook leerkrachten die besluiten het project helemaal niet te doen. Bijvoorbeeld op een lts waar een leerkracht bang was dat de leerlingen zich teveel met de negatieve opmerkingen uit de film zouden identificeren. Of op scholen waar veel buitenlandse leerlingen zitten. Dit project kan dan voor hen te bedreigend zijn. Het aan de orde stellen van dit thema voor leerlingen van etnische groepen vraagt een andere benadering.

Hoe gaat het nu verder met het project?

Veel leerkrachten vinden het belangrijk in hun

lessen aandacht te besteden aan afkeurenswaardige verschijnselen als fascisme en racisme. Maar het blijft zoeken naar manieren waarop deze thema's aan de orde gesteld kunnen worden.

Het project Jongeren en Fascisme was zo'n poging. Na vier jaar werken ermee, blijken de resultaten ervan niet ongunstig te zijn. Het ontwikkelen van nieuwe lesinhouden blijft echter belangrijk om steeds aan te kunnen sluiten bij en in te spelen op actuele gebeurtenissen en opvattingen van leerlingen. Komend jaar wil de Anne Frank Stichting onderzoeken in hoeverre de speelfilm *De Oplossing* een bijdrage kan leveren in lessen waarin het thema 'discriminatie, vooroordelen en racisme' centraal staat. Ervaringen hiermee zullen betrokken worden bij het project Anti-racisme op school dat najaar 1985 zal verschijnen.⁴

Noten

- 1 Toen de film *De Oplossing* bijna het Gouden Kalf won (dat ging niet door omdat het geen bioscoopfilm is) ontstond er een heftige discussie over het al dan niet 'los' vertonen van de film. Het Samenwerkingsproject werd door voorstanders hiervan een 'betuttelende' houding verweten. De film zou voldoende voor zichzelf spreken om zijn anti-fascistische boodschap duidelijk te maken. Reden voor de Anne Frank Stichting om extra alert te zijn op de (uit)werking van de film op de diverse scholen.
- 2 Korte inhoud van de film *De Oplossing*.
De film gaat over vijf jonge mensen in een garagebedrijf. Vader Van Dijk, de eigenaar, belandt in het ziekenhuis. Zijn dochter Diane probeert de zaak van de ondergang te redden. Maar het regent rekeningen. Sjoerd, Diane's vriend wil wel zolang betalen. Als alles doorgaat kan hij een contract als profvoetballer krijgen. Maar Ben heeft andere plannen: de garage moet worden veranderd in Sportschool Sjoerd van der Woerd. Irene, de vrouwelijke monteur, vindt het plan voor een sportschool maar onzin. Ze wil gewoon haar werk kunnen blijven doen. Linda, de jongste dochter in het gezin Van Dijk, vindt het wel spannend klinken. Maar er gebeurt meer ... Ene meneer Polman van de Nationale Middenpartij speelt zijn rol. Iedereen moet kiezen ... en kiest. 'Is dat de oplossing?'
- 3 Onderzoeksgroep van het Instituut voor Sociale Psychologie van de Universiteit van Utrecht onder leiding van Ludger Hachtenbach en Lieuwe Visser.
- 4 AFSchrift 10, met als voorlopige titel *Anti-racisme op school*, bestaat uit verschillende onderdelen. Een deel bestaat uit lesmateriaal over hoe het thema racisme, discriminatie en vooroordelen in lessen aan de orde kan komen. Het tweede onderdeel gaat over de eigen 'houding' van de leerkracht ten opzichte van anti-racistisch onderwijs. Het derde deel bevat suggesties hoe er aan een anti-racistisch schoolbeleid gewerkt kan worden.

kort & krachtig

leesvoer

Uitleenpakket Vredesonderwijs UVO

Een pakket leermiddelen mondiale vorming voor basis- en voortgezet onderwijs, voor alle vakken en voor vakkenoverstijgend onderwijs

Het Studiecentrum voor Vredesvraagstukken heeft zes pakketten (drie voor het basisonderwijs en drie voor het voortgezet onderwijs) samengesteld. Zo'n pakket (afgekort UVO) kan iedere school lenen voor een of twee weken.

Het pakket bestaat uit leermiddelen, projectverlagen, achtergrondmateriaal, tentoonstellingsmateriaal, etc., te gebruiken voor elk vak én in vakkenoverstijgend onderwijs (projectonderwijs).

De pakketten zijn zo samengesteld, dat de inhoud gemakkelijk op thema tentoongesteld kan worden, bijvoorbeeld in de docentenruimte of in het documentatiecentrum van de school. De docenten kunnen dan op hun gemak uitzoeken welk materiaal voor hen geschikt is. Ook kan het pakket ter ondersteuning dienen bij de opzet van een project op school. Of tijdens een project als achtergrondmateriaal voor leerlingen en docenten.

Korte inhoud van het pakket:

Basisonderwijs:

Leermiddelen:

- voor 4-12-jarigen
- voor 4-8-jarigen
- voor 8-12-jarigen